

הכללית ואילו הללו קפאו על שמריהם וידיעת התורה היתה מועטת בקרבם. יהודי בבל התייחסו ליהודי פרס ומדי בביטול ובבוז ואלה השיבו להם בשנאה עמוקה. זוהי בלג. כפק הסבה העיקרית לאותה התנגדות אל התלמוד שבא אליהם מבבל, וכאן הרקע לצמיחת כל אותן כתות שהזכרנו. הופעתו של התלמוד צריכה היתה להכניס לתוך חייהם שנויים כבירים, יסודיים, ועד שחדר לפני ולפנים ונצח את כל המתנגד הוליד התנגשויות רבות. מגדולי הקראים יוצאי אותן גלילות יש להזכיר את בנימין הנהוונדי, שחי במחציתה הראשונה של המאה ה־ט'. בספר הדינים הנקרא "משאת בנימין", שחבר בנימין זה, חוקה מאד השפעת התלמוד והוא משמש לו מקור ראשי, אמנם בהרבה דברים גם נטה ממנו. כפי הנראה למד בנימין בבבל.

כורסאן (עתה אפגניסטן) נתנה לנו את הפוקר הגדול חייוי הבלכי, בן זמנו של בנימין הנהוונדי. יחיד הוא האיש הזה בשמו, כי בכל ספרות ישראל מכל הזמנים אין אנו מוצאים לו חבר בשם זה ויחיד כמעט היה האיש באותו זמן גם בשיטתו. הוא כפר לא רק בתורה שבע"פ כי אם גם בתורה שבכתב. הכינוי בלכי מורה כי הוא מעיר בלך, אלא שהשם נשתבש, אולי בכוונה, לכלבי; כך קוראים אותו הראב"ד בס' הקבלה, הראב"ע וכן בס' האמונות והדעות של רס"ג⁵. הוא כתב בספר מאתים טענות ושאלות על כתבי הקדש, מראה סתירות בכה"ק וכופר בנסים המסופרים בתורה. חלק מהם, כגון קריעת ים סוף, הוא מבאר בדרך הטבע: משה ידע את שפל הים ברדתו והעביר את בני ישראל ופרעה לא ידע מזה ולפיכך טבע. הראב"ד מביא את דברי חייוי אלו ומקללו: ישתחקו עצמותיו של חייוי הבלכי. לחייוי היתה השפעה עצומה על בני זמנו, ואחד מספריו היה נלמד לתינוקות ע"י המלמדים, ואולם רב סעדיה גאון, שחי כששים שנה אחרי חייוי ונצח את הקראים נצחון רב, נצח גם את השפעתו של חייוי, והראב"ד בס' הקבלה אומר על רס"ג "שחבר כמה ספרים טובים ועשה טובות גדולות לישראל והשיב תשובות על המינים (= הם הקראים) ועל הכופרים בתורה ואחד מהם חייוי אלכלבי אשר בדה מלבו תורה והעיד רב סעדיה שהוא ראה מלמדי תינוקות מלמדים אותה בספרים ובלוחות עד שבא רב סעדיה ונצחם". ספרי חייוי התפשטו איפוא גם מחוץ לגבולות ארצו — כי רס"ג לא היה מעולם בפרס. והנה ספריו של חייוי נאבדו ולא הגיעו אלינו וידיעותינו אודותיו לא היו מרובות⁶. ואולם בשנת 1915 מצא דודסון בין כתבי היד של ה"גניזה" חלק מתשובותיו של רס"ג על שאלות חייוי⁷. מתשובותיו של רס"ג נודעו לנו כמה משאלותיו של חייוי שלא ידענו עליהן קודם, אך גם

5 אמנם בספר הגלוי, מהדורת הרכבי, עמ' קעז הוא נקרא: אלכלכי.

6 את כל מה שאפשר היה למצוא אודותיו בספרי הקדמונים אסף פונונסקי במאמרו עליו בהגורן ז.

7 נדפסו על ידי דודסון בספר מיוחד עם מבוא גדול באנגלית ואחריו בא פונונסקי וחזר והדפיסן בעברית בשנת תרע"ו ועוד נדפסו שלישית ע"י וורטהיימר בגאון הגאונים.

עתה ידועות לנו רק ל"א שאלות מן המאטים שערך, כי, כאמור, נמצא רק קטע מתשובות רס"ג.

יחד עם זאת אנו יודעים שפרס היתה בין "רשויותיו" של ראש הגולה הבבלי, דהיינו, שהוא היה ממנה שם דיינים ושופטים, גובה מסים וכו'. אמנם ר"ג הבבלי מספר "שראה את בנו של דוד בן זכאי שיצא למדינת פרס שהיא מרשות אביו ולא כבדוהו ולא נשאו פניו, ושלח והודיע את אביו ואביו הוציא עליהם פתיחות וחרמות, והודיע למשנה והמשנה הודיע למלך וכתב המלך למלך פרס לסמוך ידו ולעזור עליהם. וכששמע מלך פרס והגיע כתב מלך בבל לידו שלח ידו בהם ונטל מהם ממון הרבה"⁸. ואולם, ייתכן שגם כאן יש הד מן ההתנגדות של יהודי פרס למרכז הבבלי, ואין זה דבר פרטי ביחס לדוד בן זכאי.

בתשובות הגאונים מעטות הן הידיעות על פרס ומדי, אבל במקומות אחדים מודיעים לנו הגאונים כמה פרטים מענינים על מנהגי הקהלות אשר שם. כגון אלו: 1. "ועדיין יש ספרי אפסרתא שיש בהם ענין למנחה לכל השנה... ויש מקומות בארץ עילם⁹ ואיי הים של פרס שרגילין בה עד עכשיו"¹⁰. 2. משורתא דפוריא (סנהדרין סד, ב). "מנהג בבבל ובעילם (מכאן נשתבש אח"כ: בכל העולם) הבחורים עושין צורה בדמות המן ותולין אותה על גגותיהן ד' וה' ימים ובימי הפורים עושין מדורה ומשליכין אותה צורה לתוכה ועומדים סביבה ומזמרין ויש להן טבעת תלויה בתוך האש שנתלין וקופצין מצד האש לצד האש, אותה טבעת נקראת משוורתא"¹¹. 3. "לא נאמר כן בנהרדעא מעולם אהבה רבה לא בשחרית ולא בערבית ולא בעילם ופרס ומדי"¹². מהבאות אלו שהבאנו יש ראיה שהיתה איזו חשיבות למנהגי קהלות פרס ומדי.

גם לכורוסאן הגיעה השפעת הגאונים ונשלחו אליה תשובות¹³. כורוסאן עמדה לפי ספור רב נתן הבבלי ב"רשות" ישיבת פומבדיתא. בלי ספק נשלחו לכל הקהלות האלו תשובות רבות מגאוני הישיבות, אלא שלא הגיעו לידינו. עם חורבן של הקהלות הללו הלך הכל לאבוד.

השפעת הישיבות שבבבל וא"י הגיעה גם עד הכוזרים. המלך יוסף כותב בתשובתו אל רב חסדאי ק' שפרוט: "ואנחנו עינינו אל ה' אלהינו ואל חכמי ישראל הישיבה שבירושלים ואל הישיבה בבבל".

כמה מועטות הן הידיעות שבידינו בכל הנוגע לתקופת הגאונים וביחוד לקשרי הישיבות עם ארצות שונות, תעיד העובדה שעוד לפני זמן קצר לא ידענו דבר על יהודי תימן במחציתה השניה של תקופת הגאונים וע"ד הקשר שבינם ובין הישיבות שבבבל וא"י. והנה נמצאו בין עלי הגניזה הקהירית שנתגלגלו לפאריס שני דפים קרועים ובלויים, והם מכילים ג' אגרות שנשלחו

8 סדה"ח ב, 86.

9 פרובינציא פרסית, גבולה המזרחי פרס העתיקה, גבולה המערבי — בבל, הצפוני — מדי, הדרומי — לשון הים הפרסי. מפני גודל שטחה נחשבה למדינה מיוחדת.

10 ספר העתים, עמ' 271. 11 ערוך ערך שור; ג"ב עמ' 3.

12 מתשובת רש"ג ורה"ג שהובאה באבודרהם. 13 עיין ג"א קיג.

ע"י אחד מגאוני בבל לקהלות "ימן וימאמה". מתוך האגרות האלו אנו רואים שבין ישיבות בבל וקהלות תימן קשר קבוע ותכוף, והקהלות האלו היו שולחות סכומים הגונים לטובת הישיבות. אלא שזה כמה שנים קובל הגאון — "אשר גזולים וחמוסים חקנו וחק ישיבתנו בארץ ימן וימאמה" מפני שקצת אנשים העיזו פנים נגד הגאון ועכבו הכסף בידם. הגאון מנדה ומחרים אותם על כך. נזכרו במכתבים אלו אנשים אחדים בתארי אלוף וראש כלה ומשמע מכאן שהיו שם גדולים בתורה וחשובים בעיני גאוני הישיבות. כותב המכתב מזכיר גם את "השופטים והשלוחים והממונים" שנשלחו משער הישיבה אל ארץ ימן וימאמה. נזכרו במכתבים אלו גם "בני עדן" ו"אלגידדה".

בכמה ארצות התנהלה התאבקות ממושכת על ההגמוניה בין בבל ובין א"י. נקח לדוגמה את קהלות אפריקה הצפונית שהיו חשובות ביותר באותה תקופה ועמדו על מדרגה תרבותית גבוהה. עוד מימי הבית היו קהלות אלו קשורות קשר אמיץ לא"י, וקשרים אלה היו חזקים גם בתקופת התלמוד ואחריה. א"י ואפריקה הצפונית עמדו שתיהן תחת שלטון רומא ואחר כך תחת שלטון ביוזנטיה. בין יהודי בבל ויהודי אפריקה לא היה כל קשר. ע"י כבוש הערבים נתאחדו יהודי אפריקה גם עם אחיהם שבבבל. הגאון הבבלי הראשון, עד כמה שידוע לנו, שעמו באו יהודי צפון אפריקה במגע, הוא רב יהודאי, הגאון הסוראי המפורסם (760) ואולם, עיקר יניקתם הרוחנית עדיין בא להם מא"י. אחד מתלמידי תלמידיו של גאון משתדל להכניסם תחת שלטונה הגמור של בבל ובחבור שהוא שולח להם הוא כותב: "שמענו שבאו אצלכם תלמידים מישיבה ומהן שהיו קודם בארץ ישראל ולמדו מנהגי א"י [ונהגו מן] הגי השמד [שנהגו בהן בני ארץ ישראל]. הוא פורט שורה ארוכה של מנהגים שלפי דעתו אינם כהלכה, היינו לא לפי התלמוד הבבלי, ומשתדל להשפיע עליהם שינהגו כפי מנהגי בבל. הקשרים בין בבל וקהלות אפריקה הצפונית מתחזקים מדור לדור, ואין לך ארץ ומדינה שיהודיה יעמדו במגע תמידי עם הישיבות הבבליות כיהודי צפון אפריקה. ואולם גם הקשרים עם א"י, אף שנחלשו, לא גותקו כליל, ועדיין אפשר לראות עקבות ההשפעה הא"י"ת בכמה ממנהגיהם של יהודי אפריקה אף במאה העשירית והי"א.

באותה תקופה שאנו עומדים בה היה הגובה התרבותי של יהודי ארצות שונות גמדה, כאמור, במדת ההשפעה הזורמת אליהם מן המרכזים הרוחניים שבא"י ובבל. לא במדה אחת ולא בדרך אחת קבלו הקבוצים היהודיים השונים את מזונם הרוחני מן המרכזים האלה. היו ארצות שקבלו את יניקתן ישר מן המרכז, והיו ארצות שקבלוה באמצעות ארצות אחרות ודרך צנורות שונים. יהדות ספרד, שמאות בשנים עמדה בקשרים אמיצים עם בבל ויהדות איטליה-צרפת-אשכנז שעמדה בקשרים אמיצים עם א"י יכלו למלא בדורות הבאים את מקום שני המרכזים שבמזרח.